
El problema de l'escolarització durant la II República i el franquisme

M. Alba Vinyes i Cormina

En el període que s'estén des de la proclamació de la II República el 1931 fins a la fi del franquisme, l'any 1975, el món escolar sabadellenc reflecteix les vicissituds que la vida política, social i econòmica imprimeix en cada moment. És per això que el paper de l'escola varia substancialment d'una època a una altra i, encara més, no es pot parlar d'escola en singular, sinó d'escoles, en plural, perquè cadascuna adopta una forma particular en funció del grup de poder que l'impulsa i del sector de població a qui va dirigida. L'objectiu d'aquest article és fer una pinzellada sobre l'evolució de l'escola en una ciutat paradigmàtica pel seu desenvolupament industrial com és Sabadell, tenint com a fil conductor la capacitat d'escolarització del sistema educatiu. En aquest sentit, s'intenta reflectir no només el conjunt de la societat que ha format part de l'escola, sinó també aquell col·lectiu que n'ha quedat al marge, sovint de manera silenciosa per qüestions d'origen social o geogràfic —entrem en el tema de la immigració, per exemple—, que amb la seva absència també ha escrit la història de l'escola.

Fotografia 1. Grup escolar al carrer de l'Illa. Sabadell, 1948. Autor desconegut. (AHS).

Les escoles de la Segona República

La tercera dècada del segle XX s'enceta amb un gir copernicà respecte a la política dictatorial de Primo de Rivera. La proclamació de la Segona República significa, en el camp de l'educació, un fort impuls a la universalització de l'ensenyament sota els postulats d'escola unificada, gratuïta, obligatòria i laica proclamats en la Constitució espanyola. Ara bé, la restituïda Generalitat de Catalunya topa amb unes limitacions que apunten en dues grans direccions: en primer lloc, l'herència directa de la dictadura primoriverista, que deixa un panorama certament desolador pel que fa a la provisió i qualitat dels centres públics, que afavoreix que pràcticament un terç de la població sigui analfabeta; en segon lloc, la impossi-

bilitat de gestió i control de l'ensenyament —que es reserva el govern central de manera exclusiva— la qual se suma a la migradesa econòmica per fer efectiva la universalització de l'ensenyament primari. Malgrat tot, la tenacitat del govern català fa que entre l'abril de 1931 i el juliol de 1936 s'obrin un total de 1642 aules a tot Catalunya, una provisió espectacular que supera la de qualsevol període anterior. A partir del 36 les forces revolucionàries s'apoderen del govern català i introdueixen un canvi ideològic que es tradueix en importants modificacions legislatives en el sistema educatiu: Catalunya es declara autònoma a tots els efectes deixant de respectar la Constitució republicana i l'Estatut del 32. Però el nou sistema topa amb un obstacle infranquejable: la guerra.

L'escola en època de pau (1931-1935)

En aquest període, a Sabadell aflora una gran preocupació pel que fa a l'educació. El consistori republicà veu com grans quantitats d'infants corren pels carrers en horari escolar i alhora com les taxes d'analfabetisme pràcticament no disminueixen. El pensador i pedagog sabadellenc Miquel Carreras (1905-1938) radiografia la situació de l'ensenyament local amb l'objectiu de bastir un seguit de mesures que capgirin la tendència instaurada en la dècada precedent. El 1931 publica una anàlisi de l'escola a Sabadell en una petita obra, *El problema de l'ensenyança primària a Sabadell. Plantejament i antecedents*, en la qual destaca el gravíssim problema de la desescolarització: per a 8750 infants entre 3 i 14 anys es compta amb un total de 10 aules públiques, el mateix nombre que el 1857, que escolaritzen un miler d'alumnes (recordem que en aquests moments l'escolarització obligatòria s'estén dels 6 als 14 anys). Uns tres mil nens i nenes s'atenen en centres de congregacions religioses i poc més de 1300 alumnes ho fan en centres particulars. Aquestes dades evidencien que vora un 40% dels infants no assisteixen a l'escola.

La situació és especialment greu en aquelles zones emergents de la ciutat, on es van instal·lant els nous habitants en condicions moltes vegades precàries. El perfil marcadament industrial de Sabadell fa que la ciutat es converteixi en un pol d'atracció de nous ciutadans ja des de les primeres dècades del segle XX, primer del mateix Principat de Catalunya i del País Valencià i Aragó i, cap als anys vint, de murcians i almeriencs majoritàriament. Tot i que a partir de 1931 el creixement per immigració disminueix, mantenint-se per sota de la mitjana de ciutats com Terrassa o Manresa, el constant degoteig immigratori fa que Carreras consideri urgent "dotar d'escoles primàries mixtes als extrems de la població (barris amb ritme de creixement segur)" ja que "passa d'un centenar els infants que poden comptar-se dins d'aquestes barriades foranes" (CARRERAS, 1931, p. 241).

Però el problema escolar no només és una qüestió quantitativa, sinó també qualitativa. La manca d'atenció per a l'escola pública, arrossegada des del segle XIX, propicia, per una banda, un estat d'abandó i deteriorament de les aules nacionals i dels seus mes-

tres i, per l'altra, la difusió de l'ensenyament privat, especialment del religiós. Les actuacions del nou consistori han d'abordar immediatament la millora del rendiment pedagògic —que passa per evitar la inflació de matrícula— i la substitució de les escoles unitàries per centres graduats.¹ Paral·lelament, i d'acord amb l'ideari del govern republicà, es considera la possibilitat de la progressiva secularització de l'ensenyament, però a principis dels anys trenta no resulta gens senzill acabar amb unes escoles tan arrelades i ben organitzades, sobretot quan escolaritzen un percentatge tan elevat d'alumnes, i quan molts sectors de la societat simpatitzen amb l'Església.

La solució més planera per compensar la manca d'escoles públiques és subvencionar les escoles religioses per tal que puguin oferir escolarització gratuïta alhora que injectar pressupostos a l'escola pública (CASTELLS, 1980, p. 27). Aquests pressupostos es destinen a transformar les escoles unitàries existents en centres graduats i a construir nous centres "a les barriades extremes": "a fi que a la nostra ciutat la funció docent rendeixi el màxim de la seva eficàcia i pugui arribar ben organitzada a totes les barriades obreres, caldrà primerament, mitjançant un càlcul ben fet, dividir aquestes barriades en set demarcacions escolars. Per tant, el problema de la distribució d'escoles públiques és ardu i només pot ésser resolt construint set grans escoles graduades" (CARRERAS, 1931, p. 146).

En els anys que van de 1931 a 1935, el consistori, per mitjà d'Acció Municipal Docent, aconsegueix graduar les escoles de nois dels carrers de Llobet, Crehueras, Zurbano i Brutau (aquesta amb una secció de nois i una de noies) i l'escola de noies de l'antic carrer de Bèlgica. I alhora posar en funcionament una escola a Can Rull, amb una aula per a nens, una per a nenes i un parvulari. L'aposta clara per l'ensenyament públic es fa "*considerando que [...] reporta un beneficio positivo para la enseñanza primaria, entre otras razones por obtener instrucción gratuita los niños pobres*".² L'any 1935 el nombre d'alumnes de centres públics, de parvulari i ensenyança primària ratlla els dos mil nens i nenes, tot i que encara no s'ha solucionat el problema de la inflació de matrícula.

Amb tot el que s'ha dit fins ara es podria pensar que el problema de l'ensenyament només preocupa l'ens públic. Però això no és ben bé així. Alguns sec-

tors de l'Església, com a beneficència per als pobres, ofereixen escolarització gratuïta als barris emergents, generalment a través de les parròquies, com seria el cas del Centre Catequístic Sardà i Salvany del carrer del Taulí, a cura d'Acció Catòlica de la Parròquia de la Puríssima Concepció. Però encara hi ha un tercer grup d'escoles que sovint tenen una forta vinculació amb la ciutadania: són les escoles particulars. És clar que no es poden posar totes aquestes escoles dins un mateix sac: algunes d'elles gaudeixen de gran prestigi entre la població i són ben reconegudes pel consistori, de la qual cosa es desprèn que l'alumnat que hi assisteix és, d'alguna manera, escollit. D'altres, en canvi, afloren com a subproducte educatiu resultat de la secular inhibició estatal en matèria educativa sumada a l'actitud individualista de la burgesia i a una escola religiosa de tarannà conservador, destinades als sectors de la població de més baix nivell de renda. I coincideix que bona part dels habitants més pobres són els que arriben a la ciutat, procedents d'altres poblacions, per guanyar-se la vida.

D'aquestes escoles particulars, Monés (1977, p. 75-78) en distingeix dos tipus: les escoles progressistes i les acadèmies de pis. Les primeres solen engendrar-se en el si de grups ideològicament alternatius, com ateneus obrers o grups polítics laics. És el cas de l'escola nocturna del Centre Cultural Recreatiu, fundada per uns 40 socis, destinada exclusivament al sector obrer, justificada per la manca d'ensenyament gratuït a la ciutat. O també l'escola anarcosindicalista fundada per Edgar Ricetti entre 1926 i 1927, qui després de la seva expulsió crea l'Escola Superació, de tarannà similar.

Les acadèmies de pis, en canvi, solen ser escoles regentades per un sol mestre o mestressa, mol-

tes vegades sense titulació, que generalment exerceix a les estances de la seva pròpia llar. Són escoles de caràcter minifundista, la qualitat pedagògica de les quals depèn més del tarannà de cada docent que no pas de les condicions i els recursos educatius de què disposen. A Sabadell hem trobat referències de diverses escoles que es podrien considerar d'aquest tipus en aquest període, com l'escola particular de Maria Soler o la de Magdalena Sarrà i Lamarca. Algunes d'elles amb clara voluntat social, com la que dirigeix Domènec Colillas, que instrueix gratuïtament una trentena d'alumnes, o l'Escola Fills d'Obrers, de Josep M. Planas i Carbó (fill de Cambrils), situada en un edifici del carrer de Sant Pau on la planta baixa es destina al pati i el primer pis a les aules.³ Aquesta ubicació, tanmateix, no és definitiva d'aquestes escoles: durant les primeres dècades del segle, i també en aquesta, moltes escoles públiques es troben en pisos arrendats per l'Ajuntament, sovint de manera provisional i, com afirma Castells (1980, p. 21.41), en edificis que no reuneixen cap condició. En trobem un exemple a l'escola del carrer de Bèlgica: el 1931, al primer pis hi ha la unitària de nens núm. 4 i a la planta baixa l'escola de nenes núm. 2. A final d'aquest curs la de nenes puja al primer pis i la de nens s'instal·la a les aules de l'escola acabada d'estrenar del carrer de Crehueras.

Tornant a les escoles de pis, cal dir que la repercussió d'aquestes escoles en la vida escolar de la ciutat és clara: escolaritzen un important sector de la població amb més o menys fortuna, amb caràcter purament mercantilista o completament vocacional; en força casos no compten amb la documentació necessària i passen d'esquitllentes als recomptes oficials de matrícula, la qual cosa permet deduir que les xifres emeses pel consistori contenen un marge d'error que la manca d'informació no permet eliminar.

L'escola durant la guerra civil (1936-1939)

Amb la revolució de 1936 les forces populars antifeixistes ocupen el govern desplaçant la Generalitat. En aquest context de conflicte bèl·lic es crea el CENU (Consell d'Escola Nova Unificada) com a organisme gestor de l'ensenyament que pren la ferma decisió

1 Les escoles unitàries són aquelles que compten amb un mestre o una mestressa, segons el sexe dels alumnes, i s'hi escolaritzen alumnes de diverses edats. Segons Carreras, en algunes escoles unitàries hi ha 150 alumnes o més, la qual cosa comporta una atenció pedagògica deficitària. Els centres graduats, en canvi, s'estructuren en diverses aules que acullen cadascuna alumnes d'un mateix curs.

2 Arxiu Històric de Sabadell (d'ara endavant AHS). Fons Municipal (d'ara endavant FM). Governació, *Escoles particulars*, exp. 172/233 (AMH 2283).

3 AHS. FM. Governació, *Escoles privades*, exp. 244/1932 (AMH 2275).

COMITÈ DE L'ESCOLA NOVA UNIFICADA

Govern de la Generalitat de Catalunya
Sindicat de Professions Liberals - C. N. T.
Federació de Treballadors de l'Ensenyança - U. G. T.

DELEGACIÓ COMARCAL

del Vallès Central

Aquesta Delegació Comarcal, com a tasca urgent dintre la reorganització immediata de l'ensenyança que imposa el nou ordre revolucionari, i seguint les directrius assenyalades per la Central del Comitè, en les quals s'estableix que el primer d'Octubre pròxim tots els infants han de tenir escola, va a l'obertura de les escoles primàries suficients a substituir l'ensenyament donat fins suara per les congregacions religioses, traient així del carrer els 3.000 infants que han quedat sense escola i el miler que ja estava sense ella abans del moviment facciós per insuficiència de les llavors existents.

Per donar escola a tots aqueixos infants, l'escola Nova Unificada compta amb els locals mateixos on es donava l'ensenyament confessional, dels quals s'incautà oportunament. Manca, però, posar en condicions degudes alguns d'aquests locals que sofriran desperfectes més o menys importants en els moments de febre revolucionària, contra la reacció, i així mateix, habilitar per a aules la part d'aqueixos edificis que estava dedicada a vivenda, culte o altres fins. Com també compta aquesta Delegació amb la deguda completació i habilitament dels locals que l'Ajuntament tenia, ja abans de l'actual situació, arrendats amb destí a escoles.

Per tant, aquesta Delegació Comarcal de l'Escola Nova Unificada, espera de l'Ajuntament de Sabadell que, fent-se càrrec de la necessitat imperiosa de donar escola a tants i tants infants que es veuen obligats a romandre al carrer perdent un temps precíus per a ells, que els pot ésser difícil de recuperar, procedirà amb tota la urgència del cas a posar en condicions d'ésser oberts al públic, convenientment amoblats, els locals incautats per aquest Comitè que es destinen a escola primària, que són els ocupats abans per les congregacions d'Escolapis, Escolàpies, Carmelites, Divina Pastora, Josefines, i Sagrada Família (Creu-Alta), el del Patronat "Cultura Popular", la finca Casa Guitart, i els locals arrendats pel propi Ajuntament en els carrers Cellés, Sant Cugat i Brutau (Cantonada Frai Lluís de Lleó).

Sabadell, 22 de Setembre del 1936

El President,

El Secretari,

J. Anna Borranyals

Ramon Calonge

Sabadell, 23 de Setembre del 1936

El Conseller-Regidor,

d'escolaritzar tots i cadascun dels infants catalans en una xarxa escolar única catalana i en coeducació. Aquest cop, per als centres de l'Església no hi ha treva. La incautació dels edificis es fa efectiva tan bon punt la delegació del CENU del Vallès Central, instal·lada a Sabadell, es responsabilitza de la qüestió educativa. Les antigues aules d'aquestes escoles professionals es converteixen en aules de centres graduats de la Generalitat així com 33 edificis de la burgesia sabadellenca són confiscats per ordre del rector de la Universitat de Barcelona (ALBAREDA, 1989).

El mapa escolar de la ciutat canvia totalment en aquest breu període de temps. El lema "A primer d'octubre cap nen sense escola, cap escola sense mestre" esperona l'adequació de tots els centres incautats i edificis escolars prescindint fins i tot de tràmits burocràtics com demostra aquesta notificació de la Regidoria de Cultura a la Comissió de Govern: "eximint-los [els locals incautats i els arrendats als carrers de Brutau i St. Cugat] del tràmit de subhasta i efectuar-los per administració (d'acord amb el cas 3r de l'article 176 de la Llei municipal catalana), per tal d'accelerar tot el possible llur execució, de la qual depèn la solució al greu problema dels quatre mil infants i escaig sense escola [...]".⁴

La Comissió de Cultura de l'Ajuntament publica al Full Oficial (òrgan del Comitè Local de Defensa, de 31 d'octubre de 1936) l'obertura imminent de les escoles incautades que formaran part de la nova xarxa de centres públics de la Generalitat (Escolapis, Sagrada Família, Carmelites, Escolàpies, Divina Pastora i Cultura Popular) amb una cabuda per a 3550 infants, i les noves aules de l'escola del carrer de Cellers per a 300 infants i el local arrendat per l'Ajuntament al carrer de Fra Luis de León per a un cen-

tenar de nens i nenes. A poc a poc les escoles unitàries que queden es van convertint en centres graduats i mixtos: "En totes les escoles esmentades hi haurà nois i noies i seccions de pàrvuls, excepte l'anomenada darrerament de Frai Luis de Lleó on hi haurà solament pàrvuls per evitar als menuts d'aquella barriada l'haver de passar el pas a nivell del baixador del Nord. En total representen una cabuda per a prop de quatre mil infants".⁵

Després d'un any de funcionament sota la gestió del CENU, l'Acció Municipal Docent (1937, p. 5) publica un resum de la situació escolar a la ciutat on s'exposa que "de 30 escoles hem passat a 100. De 2000 infants als quals l'Ajuntament procurava escola, hem passat a 5500. I, molt aviat, amb l'obertura del Grup Escolar nou, augmentarem el cens d'escolars en 900 infants i 18 aules noves". No es tracta només d'una qüestió quantitativa, sinó que també s'aposta per una educació de qualitat, prenent com a referència la pedagogia de l'Escola Nova on l'objectiu últim és la formació integral de l'alumne. És per això que s'enceta un programa d'escoles maternals (26 guarderies infantils que acullen 1300 infants (CASTELLS, 1980: 22.14); parvularis amb "mestresses especialistes [que tenen cura] d'aquests infants, els quals, més que llegir i escriure –no és cosa del seu temps– aprenen a jugar, a formar i cultivar els sentits que en aquesta edat esclaten amb professionals al capdavant"; atenció als espais "transformant els convents de locals tristos, insans i lletjos en escoles noves, alegres, airejades"; la posada en marxa del Laboratori Psicotècnic Municipal on "[...] els mestres i els pares poden dirigir-s'hi espontàniament a consultar sobre llurs fills" i que realitza "proves físiques, intel·lectuals i psicològiques de forma periòdica als infants de les escoles sabadellenques"; l'absoluta gratuïtat per als alumnes de famílies pobres;⁶ la inauguració de l'Escola-Jardí Decroly per als infants que "requereixin tractament escolar especial a causa d'alguna anormalitat" o una campanya contra l'analfabetisme que "en la propera tardor es disposa aixecar a un miler de ciutadans d'aquesta situació limitativa del coneixement."⁷

El to en part propagandístic del resum d'Acció Municipal Docent fa que es mostrin tots aquests avenços en escolarització i alfabetització, certament admirables i innovadors per a l'època, però no que es

4 AHS. FM. Cultura. *Reforma i adaptació de locals per a escoles*, exp. 101/1936 (AMH 1910/21).

5 *Ibidem*.

6 "L'escola facilita regularment a tots els infants el que necessiten; els pares paguen periòdicament a l'escola de manera directa [...] i els que no poden, previ informe, no paguen [...] els nois de famílies pobres treballen amb materials com els altres i s'eviten les diferències del poder adquisitiu familiar" (ACCIÓ MUNICIPAL DOCENT. *Resum de l'obra feta i que es realitza en el període revolucionari i guia per a pares i infants en començar el temps escolar*. Sabadell: Comissió de Cultura, 193, p. 9).

7 *Ibidem*, p. 5-21.

faci ressò de les dificultats amb què topa l'ensenyament, com sobretot la migradesa de pressupost (segons NAVARRO, 1979, p. 165-168, un 90% del pressupost de la Generalitat es destina a la guerra i, de la resta, l'educació és la que se n'emporta una part més minsa), la manca de docents per cobrir totes les aules de nova creació, la mobilitat dels mestres per assistir al front, l'escassetat de mestres especialitzades en guarderies infantils o l'acolliment d'infants refugiats procedents de zones de l'Estat espanyol més castigades –com és el cas de l'expedició de nens i nenes procedents del GE Tirso de Molina de Madrid, acompanyats pels mestres nacionals d'aquest centre, Felisa S. Fuentes, de 27 anys, i el seu marit Catalino González Sánchez–,⁸ que s'escolaritzaran al centre del carrer de Montserrat, majoritàriament per a nens refugiats.

Malgrat tot, l'ampliació de les places escolars creix any rere any i s'imposa el model d'escola graduada en edificis pensats específicament per a la tasca pedagògica, però la victòria de les tropes feixistes l'abril de 1939 impedeix la culminació d'aquest projecte escolar revolucionari, quan encara molts infants no han pogut trepitjar una escola i molts adults no han estat alfabetitzats.

Els anys foscos de l'escola franquista

L'ensenyament durant l'època de repressió (1939-1975)

La victòria de les tropes del general Franco la primavera de 1939 imprimeix un canvi radical en la vida social sabadellenca i, molt específicament, en l'escola. La consigna és depurar qualsevol element de reminiscències republicanes, des dels mestres fins als continguts i l'organització dels centres, i adoctrinar en l'ideari de partit únic. Es reinstaura el minifundisme d'escoles unitàries separades per sexes, s'aboleixen els centres de l'extingida Generalitat, l'ensenyament és obligatòriament en espanyol tant en la llengua com en els continguts, es retorna a la pedagogia tradicional basada en l'ordre i la disciplina i l'Església recupera l'hegemonia en el pla educatiu.

El doble procés de depuració-adoctrinament⁹ es manifesta a Sabadell en accions com la citació de tots

els mestres de la ciutat a l'Ajuntament per valorar-ne la trajectòria i l'afecció al règim, de la qual resulten sancionats 14 mestres públics de la ciutat, o bé que “cada escuela adopte, además de la normal, una denominación que transporte al conocimiento de los escolares y hasta de los ciudadanos todos, las figuras de nuestros profetas y de nuestros mártires para que, unidos al interés de conocer la actuación de los mismos, surja el afán de imitarles en provecho de los postulados que persigue España cara al Imperio”.¹⁰

La guerra civil origina un descens de la població, tant per les baixes al front com per l'escassa natalitat i la pràctica desaparició dels fluxos migratoris. Entra la dècada dels quaranta aquesta tendència es capgira moderadament i permet que la població creixi poc més d'un 24% entre 1940 i 1950, però a partir dels anys cinquanta les altes taxes d'immigració fan que gairebé s'arribi als 79.000 habitants el 1955, un creixement de més d'un 32% en cinc anys. Durant tot aquest període es mantenen intactes les 33 aules nacionals existents des de 1935, la qual cosa comporta unes taxes de desescolarització només superades en les primeres dècades de segle.

Els tres projectes de grups escolars aprovats durant la guerra avorten amb el consistori franquista, i es redistribueix lleugerament el mapa escolar sense fer front al veritable problema de l'ensenyament, això és, reubicar les escoles situades majoritàriament al centre de la ciutat a les zones perifèriques emergents. La situació és paradoxal: per una banda, creixen les taxes de desescolarització i, per l'altra, trobem escoles públiques mig buides “dado que [los alumnos] en su mayoría proceden de barriadas del

8 AHS. FM. Cultura. *Escolaritat dels infants refugiats*, exp. 36/1937 (AMH 1915/66).

9 El binomi depuració-adoctrinament és utilitzat per Josep GONZÁLEZ-AGÁPITO i Salomó MARQUÈS. *La repressió del professorat sota el franquisme (1939-1943) segons dades del Ministeri d'Educació Nacional*. Barcelona: IEC, 1996. Per a aquests autors depuració i adoctrinament són dues cares de la mateixa moneda: d'una banda, és indispensable castigar i reprimir exemplarment tots aquells ensenyants que s'hagin mostrat favorables a la República i, per l'altra, cal consolidar el nou estat mitjançant mestres convençuts, que assumeixin i que inculquin als infants els nous ideals del règim franquista.

10 Notificació de l'Ajuntament de Sabadell de 20 de gener de 1941. AHS. FM. Governació. *Denominación de las Escuelas Nacionales*, exp. 181/1940 (AMH 2353).

Any	Escolaritzats				No escolaritzats				Total infants	% no escolaritzat
	Pàrvuls (4-5)		Primària (6-14)		Pàrvuls		Primària			
	Nens	Nenes	Nens	Nenes	Nens	Nenes	Nens	Nenes		
1941	1.161		2.544	2.418	440		236	198	7.611 ¹	19,55
1950	1.210		1.844	1.314	834		635	1.384	7.221	39,5
1955	512	654	3.388	2.628	1.541	1.261	1.133	1.661	12.778	43,8
1958	767	720	3.865	3.319	1.326		1.519	2.286	13.802	37,18
1960	1.147	1.039	5.740	4.428	2.954		60	1.612	16.980	27,25
1968	2.405	2.153	9.728	9.143	639	783	735	942	26.528	11,7
1970	2.652	2.680	1.1311	10.269	618	526	313	781	29.150	7,7

Taula 1. Evolució de l'escolarització entre 1941 i 1970.
Font: Elaboració pròpia a partir de censos escolars.

1 Es comptabilitzen 614 alumnes dels quals es desconeix la seva situació.

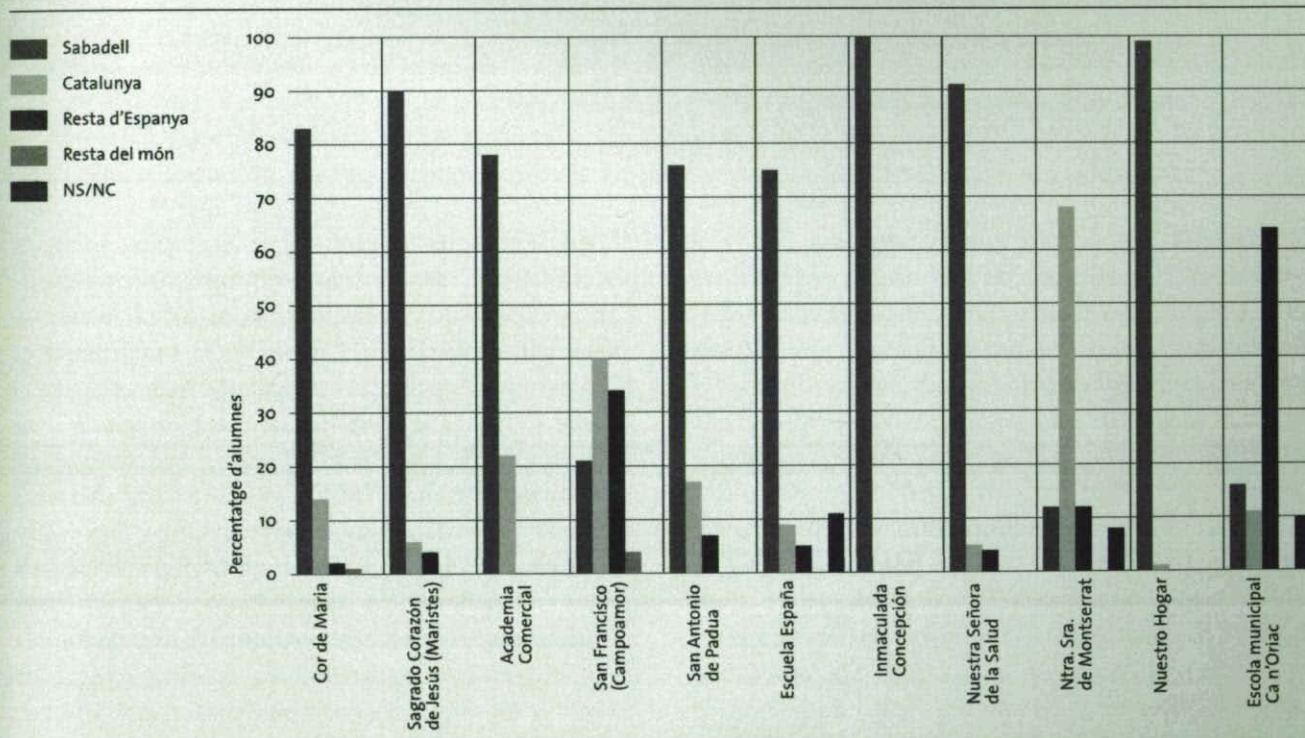

Figura 2. Procedència de l'alumnat d'algunes escoles de Sabadell el 1950.
Font: Elaboració pròpia.

Fotografia 2. Pati de l'escola Miquel Carreras. Ca n'Oriac (Sabadell), s. d. Autor desconegut. (AHS).

extrarradio con una distancia superior a los 2 kilómetros",¹¹ com és el cas de l'escola denominada José Antonio o l'escola "Onésimo Redondo, [que] desde hace varios cursos tienen una escasísima matrícula motivada por la falta de población escolar en la zona donde está enclavado el colegio y por estar asimismo rodeado de numerosos colegios privados".¹²

El permanent desequilibri entre oferta i demanda escolar ara s'agreuja de manera preocupant. Durant els anys quaranta i principis dels cinquanta l'ens públic s'ha mantingut subsidiari en matèria educativa i ha comptat amb la iniciativa privada per escolaritzar els infants de Sabadell. Un exemple n'és la decisió que es pren el 1947 a instàncies del delegat de cultura d'"establecer escuelas de suburbio a cargo de los respectivos párrocos" (CASTELLS, 1983, p.

27.30). Però aquesta inhibició en inversions escolars passa factura, i en poc temps el problema de l'escolarització desborda qualsevol proposta de l'Administració per fer-hi front. Una memòria realitzada el 1957 resumeix perfectament aquesta situació:

En el año 1939 existían en nuestra ciudad 33 aulas nacionales, que han subsistido sin cambios en número hasta el año 1956, además de las escuelas religiosas y privadas –que tan magnífica labor han venido desarrollando en todo tiempo en pro de la cultura y educación de la juventud sabadellense. Estas escuelas cumplían con las necesidades educacionales de la ciudad, considerando el censo de 1935 [...]. Al no ser de interés económico para la iniciativa privada la construcción de escuelas, quedó exclusivamente tan importante obra para la iniciativa oficial y, en consecuencia para el Ayuntamiento que, debido a su

*exiguo presupuesto y a otras imperiosas obligaciones no pudo cumplir con tan primordial finalidad aumentando la desproporción niños-escuelas hasta constituir el pavoroso problema actual. [...] Es indudable que el problema no podemos calificarlo de improviso, puesto que el incremento de población ha seguido una línea bien definida [...]. La Delegación de Servicios de Cultura ha elaborado en los últimos años una serie de proyectos que no han podido realizarse por falta de medios económicos municipales, aunque se contaba con la participación del Ministerio”.*¹³

El problema de l'escolarització als barris

A la dècada dels anys cinquanta la població de Sabadell augmenta un 76,6%, tendència que continua a la dècada següent fins a triplicar gairebé la població en només vint anys. El pes d'aquest creixement recau decisivament en l'aportació de la immigració, fenomen que afecta tot Catalunya en un percentatge que supera els períodes de màxim creixement immigratori a l'Argentina o als EUA. No és estrany, doncs, que els censos d'aquests anys estiguin compostos per un major nombre d'habitants nascuts fora de Sabadell –especialment vinguts d'Andalusia– que no pas de nascuts a la mateixa ciutat.

Aquestes noves famílies s'instal·len en zones perifèriques de la ciutat, moltes vegades sense les condicions d'habitabilitat mínimes, i per descomptat mancades d'infraestructures bàsiques com escoles. Ja hem vist que les primeres ofertes escolars arriben de la mà de l'obra parroquial o de l'obra social d'entitats com el Gremi de Fabricants de Sabadell, que crea sengles escoles als barris de Torre-romeu, els Merinals, Can Puiggener i Ca n'Oriac dirigides i gestionades per un escolapi. L'Administració, en canvi, es manté en segon terme i instal·la puntualment algun centre, com és el cas de l'escola municipal de Ca n'Oriac a finals dels anys quaranta o el barracó de fusta del Poblenou a l'espera de l'escola definitiva.

Tanmateix, la situació de desescolarització a mitjan anys cinquanta és tan elevada que el govern no es pot permetre continuar en aquest estat de subsidiarietat. Al voltant del 40% dels infants entre 3 i 14 anys no tenen escola, especialment els que habiten als barris més perifèrics, com els 1500 infants de Ca n'Oriac o

els més de 600 de la Creu Alta.¹⁴ La gravetat i la generalització del problema fan que el 1956 el govern general aprovi, en aplicació de la *Ley de construcciones escolares* de 1953, un conveni en el qual l'Estat col·laborarà amb la Corporació en la construcció d'escoles i habitatges per a mestres. Només un any després, el 1957, l'Ajuntament de Sabadell aprova el *Proyecto de Ordenación Escolar* en què es fa un balanç de les necessitats escolars i es projecten les possibles solucions per satisfer part de la demanda educativa, centrada bàsicament en la construcció de nous grups escolars als barris de Ca n'Oriac, Can Puiggener, Torre-romeu, Poblenou, avinguda de *José Antonio*, Can Rull, Serra d'en Camaró, urbanització Cifuentes i a l'agregació de la barriada de la Creu de Barberà.

Mentrestant, les reivindicacions veïnals per a la provisió de centres són constants, no només com a eina d'accés a la cultura sinó també com una mesura de control. Així ho reflecteix una carta de l'"alcalde" del barri de Campoamor dirigida a l'alcaldia l'any 1955: "*es más que conveniente la pronta instalación de un colegio de niños en esta barriada, pues bien es verdad que existe un colegio en la capilla de los Rvdos. Padres Franciscanos, así como uno de niñas y otro de párvulos [...] no es menos cierto que los niños se hallan bastante alejados de la mirada vigilante de su maestro, ya que al colegio de los susodichos Padres, [...] va un número muy reducido de éstos yendo el resto a distintos colegios de 'Sabadell' lo cual impide el que puedan ser corregidos por las malas acciones que cometen en el barrio*".¹⁵ Sembla que una de les qüestions que més preocupa els docents que estan destinats a les escoles de barri és precisament l'adaptació d'aquests alumnes a la cultu-

11 Document de 1956 aprovat per la Comissió Municipal Permanent (AHS. FM. Cultura. *Resumen estadístico matrícula escuelas nacionales*, exp. 10/1956 (AMH 2063/3).

12 Decisió de l'Ajuntament de Sabadell el 1954. AHS. FM. Cultura, *Transformar en parvulario un grado de la Escuela Nacional nº 2*, exp. 172/1954 (AMH 2047/16).¹³ AJUNTAMENT DE SABADELL, *Memoria escolar*, Sabadell: Ajuntament de Sabadell, 1957.

14 AHS. FM. Cultura. *Resumen estadístico matrícula escuelas nacionales*, exp. 10/1956 (AMH 2063/3).

15 AHS. FM. Cultura. *Creación de cinco escuelas*, exp. 22/1955 (AMH 2055/12).

ra escolar. Almenys així es desprèn de les paraules del mestre regent de l'escola municipal de Ca n'Oriac en la memòria del primer curs de funcionament (1948-49): "Sólo un 20 por ciento [de los alumnos] ha ido alguna vez una corta temporada en las escuelas de Sabadell. [...] El 80 por ciento restante están a cero de toda cultura. El estado moral de la inmensa mayoría de los alumnos al entrar por primera vez en la escuela es tan deficiente, tan de niños criados en la calle, que los maestros toman sobre sí como especial tarea quitar vicios, malas costumbres de hablar y toda clase de libertades inmorales y muy propias de criaturas dejadas".¹⁶

Els infants que concorren a aquestes escoles són generalment d'origen no català, tal com es pot deduir de les relacions de matrícula que ofereixen els centres el 1950. Clarament s'aprecia que als centres privats ubicats al centre de la ciutat predominen els alumnes nascuts a Sabadell, mentre que a les escoles de Ca n'Oriac o dels franciscans a Campoamor la majoria són nascuts en altres poblacions.

La gran demanda escolar d'aquestes zones fa que proliferin les escoles de pis. Com en l'època republicana, aquestes escoles neixen com un petit negoci sovint al marge de la legalitat, rendible més per la gran quantitat d'alumnes que hi assisteix que no pas per les quotes que s'hi paguen. Generalment les condicions pedagògiques i ambientals de les escoles pis no són les més idònies, però resulten l'única solució per a unes famílies que conceben l'educació com l'únic camí per superar les pròpies limitacions d'origen davant la manca d'escoles públiques. El gran dèficit escolar fa que el consistori sigui connivent amb aquest tipus d'escoles malgrat la seva desafecció: "[...] son muchísimos los padres que lamentan la falta de escuelas para sus hijos, siendo por ello que han nacido una serie de semiescuelas [...] donde recogen los niños, con promiscuidad de sexos, utilizando cajas como pupitres, sin ninguna condición de local y sin la más mínima garantía por quienes ejercen el profesorado. Este tipo de escuela, totalmente ilegal y que el Ayuntamiento no puede consentir, debe ignorarlas puesto que, cuanto menos, recogen a un buen número de niños mientras sus padres trabajan, cabiendo señalar que el problema, para Sabadell, reviste tanta o más importancia en el aspecto social que en el pedagógico".¹⁷

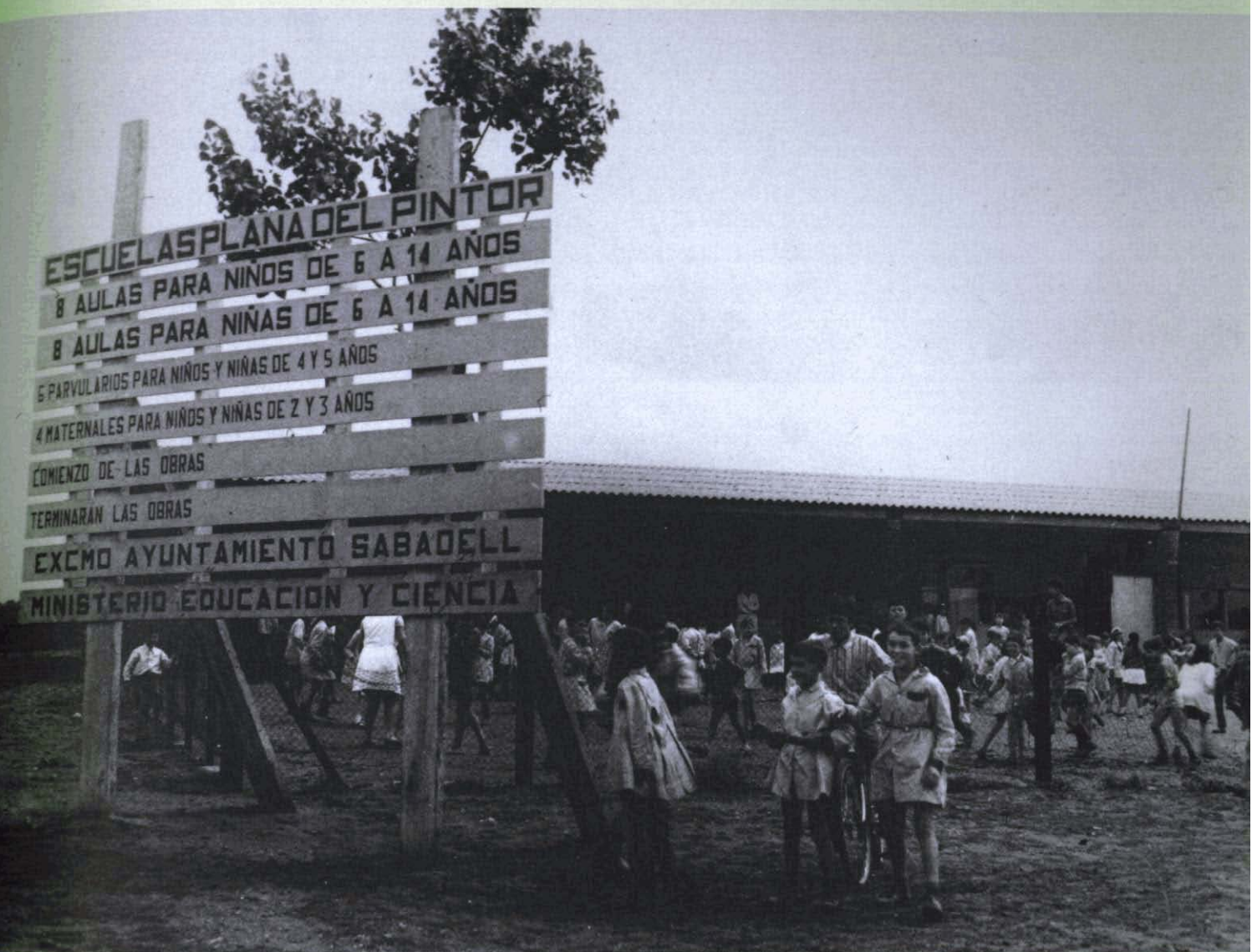
El desarrollismo i la Ley General de Educación

A partir dels anys seixanta s'inicia un procés de relativa liberalització del país sota la tecnocràcia de l'Opus Dei. L'any 1960, a Sabadell el 39,5% dels seus habitants són nascuts a la ciutat, el 19,1% a Andalusia, el 18,9% a la resta de Catalunya i el 7,7% a Múrcia. A la dècada següent el creixement de la població és més esmorteït, sobretot a la segona meitat, quan la crisi industrial i la inestabilitat política fan que l'any 1976 l'emigració superi les taxes d'immigració.

Aquest canvi de tendència demogràfica, però, no repercuteix gaire en les xifres escolars. Si bé per una banda els contingents d'immigració es van frenant, per l'altra el nombre d'infants creix atès que en general les taxes de natalitat de les famílies provinents de la resta de l'Estat espanyol són força elevades. Tant és així que un informe realitzat el 1968 sobre la població infantil sabadellenca revela que el 70% dels infants fins a 14 anys s'ubica als districtes 5è, 6è, 7è i 8è, "los extremos de la ciudad, ocupados por población en su gran mayoría inmigrante".¹⁸ El ritme de construcció dels nous centres no permet absorbir tota aquesta demanda escolar, que sovint va acompanyat d'un retard en els terminis d'execució. Però el més preocupant és encara als barris. Mentre que als districtes del centre la majoria de la població entre 6 i 13 anys està escolaritzada, els districtes més perifèrics, on s'acumulen bona part dels nens i nenes com ja hem vist, continuen sense escoles.

Districte	Aules útils		Població 0-13	
	Nº	%	Nº	%
1	243	34,8%	4.454	11,4%
2	73	10,4%	3.749	9,6%
3	31	4,4%	1.465	3,8%
4	3	0,4%	1.771	4,5%
5	53	7,6%	4.121	10,5%
6	69	9,9%	8.818	22,5%
7	74	10,6%	4.635	11,8%
8	153	21,9%	10.132	25,9%

Taula 2. Anàlisi comparativa entre població infantil i nombre d'aules per districtes, 1968. Font: *La enseñanza en Sabadell: 0 a 13 años*, [Sabadell?]: [s.n.], 1968?, p. 212 (reproducció parcial de la taula "Población infantil hasta 13 años").

Fotografia 3. Pati del col·legi públic Jonqueres. Plana del Pintor. Sabadell, 19 de juny de 1968. Autor desconegut. (AHS).

La situació no és pas exclusiva de Sabadell. Diversos municipis de l'àrea d'influència de Barcelona pateixen un panorama semblant respecte a l'ensenyament. Tant és així que el desembre de 1967 s'inicia una roda

16 AHS. FM. Cultura. *Memoria de las escuelas de can Oriach*, exp. 44/1949 (AMH 1973/11).

17 AJUNTAMENT DE SABADELL, *Memoria escolar, op. cit.*

18 Esteve RENOM PULIT, Muriel CASALS COUTURIER, Ramon GRACIA VALLÉS et al. *La Enseñanza en Sabadell: 0 a 13 años*, [s.l.]: [s.n.], [1968?], p. 67.

de trobades entre els alcaldes de Badalona, Cornellà, l'Hospitalet, Mataró, Sabadell, Sant Boi de Llobregat, Santa Coloma de Gramenet, Sant Feliu de Llobregat i Terrassa per realitzar una valoració conjunta de la situació i exercir la màxima pressió sobre el govern central per tal de solucionar el dèficit escolar que s'arrossega des de fa anys. S'argumenta que l'índex de creixement d'aquestes ciutats oscil·la entre un 7% i un 33% i que han de "soportar desde hace muchos años sin solución de continuidad la afluencia de una riada

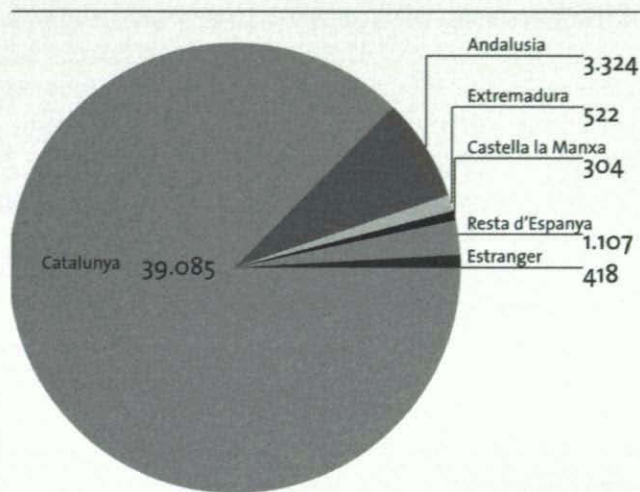

Figura 3. Procedència de l'alumnat de Sabadell de 2 a 14 anys, 1972. Font: elaboració pròpia.

humana procedente principalmente del Sur de la Península. [...] Arraigar a toda esta población es tarea ingente que solamente la Escuela puede realizar".¹⁹ A més, tots aquests municipis es troben amb un gran dèficit d'infraestructures escolars i posen de manifest el fet que el percentatge d'escoles públiques respecte al sector privat sigui molt inferior al d'altres zones de l'Estat.

Per tant, mentre que l'Administració no pot donar resposta educativa al cent per cent de la població, els sectors afectats cerquen solucions. I aquestes passen per continuar confiant en les escoles de pis als barris, per bé que la corporació cada cop es mostri més inflexible amb aquest sistema educatiu paral·lel. Els anys seixanta encara es troben documents sobre aquestes escoles "*clandestinas y sin legalizar que vienen ejerciendo en edificios inadecuados y por personas sin título*".²⁰ Concretament es fa referència a dues escoles, una al barri de Can Feu i l'altra a la Creu de Barberà, amb infants de 2 a 6 anys, instal·lades al menjador dels pisos de les mateixes mestres. La primera escola és denunciada el 1964 per un veí cansat de les molèsties que li provoca el tragí de l'anar i venir dels infants. Aquest ha estat el motiu pel qual l'Ajuntament ha tingut notícia d'aquest centre i ha posat en marxa una investigació per part de la Delegació de Seguretat Pública, fet que propicia la

iniciació dels tràmits de legalització d'aquesta escola sota el nom de San Rafael. Durant la dècada dels anys seixanta, la majoria dels centres privats considerats clandestins es legalitzen, com és el cas de l'Acadèmia Maragall, ADEM, l'escola Àngels, Atrium, Betel, Cifra, Horizonte o Morillas.

Es fa palès així el control de l'Estat sobre l'ensenyament, cada cop més ferm, sobretot a partir de la promulgació de la *Ley General de Educación* de 1970. S'evidencia a partir dels anys setanta un canvi de rumb en el paper tradicional del govern central respecte a l'educació: de la completa subsidiarietat en els primers anys del franquisme a un compromís amb l'escolarització de la població. Tanmateix, a Sabadell, com a la resta del Principat, aquest compromís sovint ha estat a mitges, cedint una gran parcel·la de responsabilitat a l'esfera privada. A banda de les escoles pertanyents als ordes religiosos, neixen a partir dels anys cinquanta una sèrie de centres privats, generalment entroncats amb els moviments de renovació pedagògica, amb el catalanisme polític i també de vegades d'arrel cristiana, que tindran un paper primordial en l'escolarització de sectors de la menestralia i petita i alta burgesia de la ciutat. Centres com Sant Nicolau o l'escola Sant Gregori en són paradigmàtics.

En la darrera dècada de la dictadura pràcticament s'assoleix l'escolarització completa de la població, extingides les escoles de pis i transformats la majoria de centres públics en col·legis graduats i mixtos. Les taxes d'immigració s'aturen dràsticament com ho demostren les xifres sobre el lloc d'origen dels infants sabadellencs el 1972, la qual cosa facilita la provisió de centres escolars a les zones perifèriques on tradicionalment s'instal·len les famílies nouvingudes.

En aquests anys la principal preocupació ja no és l'escolarització obligatòria, sinó la creació de centres de maternal i parvulari, en uns moments de progressiva incorporació de la dona al món laboral i de canvis de patrons familiars. Però això ja forma part d'un altre tema que mereixeria un estudi a banda. ●

19 Arxiu Històric Comarcal de Terrassa. Fons Municipal. *Ensenyament primari*, lligall 5.

20 AHS. FM. Cultura, *Escuelas clandestinas*, exp. 6/1964 (D7 20 A).

Bibliografia

ACCIÓ MUNICIPAL DOCENT. *Resum de l'obra feta i que es realitza en el període revolucionari i guia per a pares i infants en començar el temps escolar*. Sabadell: Comissió de Cultura, 1937.

Francesc ALBAREDA I BOSCH. "L'ensenyament primari a Sabadell, 1939-1945". *Arraona*, 5 (tardor 1989), p. 55-62.

Mercè ARGEMÍ, Carles CASCÓN, Jordi CLAPÉS. *Sant Nicolau. 50 anys fent història*. Sabadell: Escola Sant Nicolau, 2006.

Miquel CARRERAS. *El problema de l'ensenyança primària a Sabadell. Plantejament i antecedents*. Sabadell: Comissió de Cultura, 1931.

Andreu CASTELLS. *Sabadell, informe de l'oposició*. Vol. 5: *Guerra i revolució, 1936-1939*. Sabadell: Riutort, 1980.

Andreu CASTELLS. *Sabadell, informe de l'oposició*. Vol. 6: *El franquisme i l'oposició sabadellenca, 1939-1975*. Sabadell: Riutort, 1983.

Esteve DEU, Jordi CALVET, Martí MARÍN *et. al.* *Sabadell al segle XX*. Barcelona: EUMO, 2000.

ESCOLA SANT GREGORI. *Adéu Illa 10. Escola Sant Gregori 1960-2003*. Sabadell: l'Escola, 2003.

Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO, Salomó MARQUÈS. *La repressió del professorat sota el franquisme (1939-1943) segons dades del Ministeri d'Educació Nacional*. Barcelona: IEC, 1996.

INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA. *Evolució de la població de fet, 1717-1991* [en línia], <<http://www.idescat.net>>. Territori. Bases de dades de Municipis. Sabadell. Sèries històriques [octubre 2007].

Sabadell. Cent anys als servei de l'educació 1894-1994. Sabadell: Ajuntament de Sabadell, 1996.

Jordi MONÉS. *El pensament escolar i la renovació pedagògica a Catalunya (1833-1938)*. Barcelona: La Magrana, 1977.

Ramon NAVARRO. *L'educació a Catalunya durant la Generalitat 1931-1939*. Barcelona: Edicions 62, 1979.

El problema escolar. Memoria. Sabadell: Ajuntament de Sabadell, 1957.

Esteve RENOM PULIT, Muriel CASALS COUTURIER, Ramon GRACIA VALLÉS *et al.* *La Enseñanza en Sabadell: 0 a 13 años*. [s.l.]: [s.n.], [1968?].

Josep TERMES. *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*. Barcelona: Empúries, 1984. ●